

اقسام صبر و پیامدهای آن از دیدگاه آیات و روایات

فاطمه سادات محمدی^۱

چکیده

موضوع تحقیق صبر از دیدگاه قرآن و سنت است. انسان در برابر فرمانبرداری خداوند، در راه تبلیغ دین، جنگیدن در میدان، در مقام معاشرت با مردم، در برابر مشکلات ناگواری که برای او پیش می آید از قبیل زلزله، سیل، مرگ عزیزان، بیماری، فقر و... برای رسیدن به آرمانها و مقاصدشان حتی مقاصد پست و شرارت آمیزشان نیازمند صبر بوده اند پس دیده شده است که نیاز انسان به صبر همانند نیاز او به آب و غذا است. در قرآن بیش از دویست بار مساله صبر با واژه های مختلف و گاهی با واژه استقامت مطرح شده و نتایج آن بیان گشته است. و این مطلب بیان گر اوج اهمیت صبر و استقامت است و علت اینکه این کلمه مکرر در قرآن آمده است این است که همه ابعاد زندگی انسان را در بر گرفته است. در این تحقیق بیان شد که صبر یک ضرورت است و ترقی و تعالی و تکامل انسان - چه از جهت مادی و چه معنوی - جز در سایه آن امکان پذیر نیست. اگر صبر نباشد سعادت و خوشبختی فرد و جامعه هیچ کدام میسر نمی گردد. بنابراین، صبر، هم یک ضرورت دنیوی و هم یک ضرورت دینی است. اصولاً صبر برای ادامه زندگی هر انسانی ضرورت دارد به ویژه برای انسانهای مومن ضرورت بیشتری دارد. جمع آوری این مطالب در این مقاله به روش کتابخانه ای و تدوین آن به روش توصیفی - تحلیلی می باشد.

کلید واژه: آیات، صبر، روایات

^۱گردآورنده، طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه امام خمینی "ره" شهرستان آشتیان

مقدمه

طبیعت زندگی دنیا این است که با موانع و مشکلات و آفات همراه می باشد در مسیر انجام باید ها و نباید ها اغلب مشکلاتی است که اگر انسان از آنها نگذرد به مقصد نمی رسد. در ضمن، همیشه آفات و مصائبی در کمین نعمت هاست که باعث از دست دادن آنها می شود. مصائبی در اموال و عزیزان و دوستان و مواهب دیگر. انسان بدون صبر و استقامت هم در جهات مثبت به جایی نمی رسد و هم در برابر عوامل منفی قادر به ایستادگی نیست. به همین دلیل کلید اصلی پیروزی ها صبر و شکیبایی است. افراد سست اراده و کم حوصله و کم استقامت بسیار زود از میدان حوادث می گریزند یا در برابر حجم مشکلات زانو می زنند. در حالات علمای بزرگ مذهبی و دانشمندان علوم دیگر که به اختراعات و اکتشافات بزرگی نایل شدند چیزی که بیش از هر چیز دیگر می درخشد صبر و استقامت آنهاست.

خداوند به پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) می فرماید: (صبرت را فقط برای پروردگارت قرار بده نه برای احدی غیر از او). از اینجا اهمیت و ضرورت پرداختن به موضوع اقسام صبر و پیامدهای آن در قرآن و روایت معلوم می شود که صبر یک عبادت است. و مانند دیگر عبادات بدون قصد قربت پاداش و صوابی ندارد و پذیرفته نمی باشد. خداوند از این انسانها فقط به خاطر صبر کردن تجلیل نمی کند بلکه بزرگداشت خداوند به خاطر شکیبایی آنان برای پروردگارشان بوده است. توجه فراوان قرآن به صبر به خاطر ارزش دینی و اخلاقی آن است. صبر یک فضیلت اخلاقی درجه دوم یا تکمیلی نیست، بلکه یک ضرورت است و ترقی و کمال انسان - چه از جهت مادی و چه از جهت معنوی - جز در سایه آن امکان پذیر نیست. بدون صبر نه دین پایدار می ماند و نه دنیا برقرار می ماند. بنابراین صبر هم یک ضرورت دنیوی است و هم یک ضرورت دینی.

در پیشینه‌ی این تحقیق با مراجعه به اسناد کتابخانه ملی، کتب و مقالاتی چند به رشته تحریر درآمده است که عبارتند از:

۱_ حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین، (۱۳۶۳ش)، تفسیر اثنی عشری، تهران: انتشارات میقات.

۲_ قرائتی، محسن، (۱۳۸۳ش)، تفسیر نور، قم: موسسه در راه حق.

روش جمع آوری این مطالب در این مقاله به روش کتابخانه ای و تدوین آن به روش توصیفی - تحلیلی می باشد.

مفهوم شناسی

مفهوم صبر در اصطلاح و در فرهنگ اخلاقی، عبارت است از وادار نمودن نفس به انجام آنچه که عقل و شرع اقتضا می‌کنند و باز داشتن از آنچه عقل و شرع نهی می‌کنند. و همچنین حفظ نفس از اضطراب، اعتراض و شکایت و همچنین به آرامش و طمانینه گفته می‌شود. با توجه به تعاریف مذکور، (صبر) یک صفت نفسانی بازدارنده و عامی است که دارای دو جهت عمده است: از یک سو گرایش‌ها و تمایلات غریزی و نفسانی انسان را حبس و در قلمرو عقل و شرع محدود می‌کند. از سوی دیگر نفس را از مسئولیت‌گریزی در برابر عقل و شرع باز داشته و آن را وادار می‌کند که زحمت و دشواری پابندی به وظایف الهی را بر خود هموار سازد. البته این حالت اگر به سهولت و آسانی در انسان تحقق یابد، به آن (صبر) و هرگاه فرد خود را با زحمت و مشقت بدان وادار سازد، (تصبر) می‌گویند.^۳

اما مفهوم صبر در لغت عام‌ترین و مهم‌ترین صفت انسانی بازدارنده (صبر) است. (صبر) در لغت عرب به معنای حبس و در تنگنا و محدودیت قرار دادن است. و برخی نیز آن را بازداشتن نفس از اظهار بی‌تابی و بی‌قراری دانسته‌اند.^۵

انسان را با این واقعیت آشنا می‌کنند که خداوند متعال، رسیدن به بخشی از این خیرات و درجات را در گرو صبر قرار داده است؛ یعنی راه رسیدن به خیرات و درجات، صبر است.^۶

اگر کسی جاده صبر را به درستی طی کند و سالک این مسلک باشد، به آن خیرات و درجاتی که در رابطه با صبر است خواهد رسید و این معنا را، تجربه تاریخ، حیات پاکان و صابران عالم ثابت کرده است. لغت صبر که در قرآن و روایات بسیار آمده است، حتی در روایات، باب ویژه و خاصی برای صبر دارند، به معنای این است که انسان تحت هر شرایطی و هر بخشی از زمان و در هر موقعیتی خود را در حریم محبت و قوانین حق نگاه بدارد و خود را تسلیم فضاهای بیرون از حریم حق نکند، گرچه این صبر برای او تلخ، سنگین و ناگوار باشد، اما بعد از صبر در همه تلخی‌های دنیا، بنا به وعده‌ای که پروردگار مهربان عالم داده است، در آخرت با درجات و خیرات آن تلخی‌ها راجبران می‌کند.^۷ در این مقاله سعی می‌شود که در اقسام سه‌گانه صبر در قرآن و روایات همراه با پیامدهایش مورد بررسی قرار بگیرد.

۱- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات فی غریب القرآن، ج ۱، ص ۴

۲- مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۶، ص ۲

۳- زبیدی، مرتضی، تاج العروس، ج ۷، ص ۲۹

۴- همان

۵- جوهری، اسماعیل بن حماد، صحاح اللغة، ج ۲، ص ۶

۶- انصاریان، حسین، صبر از دیدگاه اسلام، ص ۵۰

۷- همان

باید دانست که برای موضوع صبر، به حسب آنچه از آیات و روایات شریفه معلوم می شود، سه اقسام صبر را بیان کرده اند؛ و اجر و ثواب آن به حسب درجات آن مختلف می باشد:

الف. صبر بر اطاعت از خدا

منظور از صبر در طاعت ایستادگی در برابر مشکلات فرمان خداست یعنی، بر اطاعت فرمان الهی در نماز و روزه و حج و جهاد و ادای واجبات مالی مثل خمس و زکات صابر و شکوبا باشید.^۱

انگیزه‌هایی غیر الهی که انسان را دعوت به انجام افعالی خلاف کمال او می‌سازد امیال نفسانی انسان همچون راحت‌طلبی و بخل است. انسان راحت طلب، در برابر فرمان خداوند سرپیچی می‌کند و سختی عبادات را تحمل نمی‌کند. راحت‌طلبی، انسان را دعوت به کارهای دیگر و ترک عبادات می‌کند. مقاومت در برابر این انگیزه صبر بر طاعت نام دارد. صبر بر طاعت، یعنی پذیرش سختی انجام فرمان خدا و گذشتن از لذت کارهای دیگر کسی که این مقاومت و گذشت را انجام نمی‌دهد، به لحاظ عملی خود را از دایره ایمان و محبت خداوند خارج ساخته است، زیرا مقتضای ایمان و محبت، تبعیت از فرمان خداست و انسان مؤمن تابع و مطیع اوامر خداوند است.^۲

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: (وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ وَ طَلَب يَارِي كُنِيد از خدا به صبر کردن در مصائب (بعضی گفته اند: مراد، روزه، و صبر در تشنگی و گرسنگی آن است) و طلب یاری کنید و مساعدت خواهید در رستگاری دنیا و آخرت از خدا، به نماز گزاران البته نماز، سنگین و گران است مگر بر کسانی که حال خضوع و ذلت به درگاه خدا دارند، که ایشان از نماز، سنگینی نبینند و بلکه لذت برند).^۳

بنابراین آنچه در روایات آمده که مراد از صبر در این آیه روزه است، اشاره به یکی از مصادیق صبر دارد، امام صادق (علیه السلام) منظور از صبر، همان روزه است. هرگاه انسان به پیشامدی ناگوار و شدید دچار شود، باید روزه بگیرد. همانا خداوند عزوجل می‌فرماید: (وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ یعنی به وسیله‌ی روزه گرفتن که همان یاری طلبیدن است).^۴

نماز برای رسول (صلی الله علیه وآله وسلم) امثال او نور چشم است^۵ و لکن برای بعضی‌ها که خشوع ندارند، همچون باری سنگین است. خشوع، مربوط به قلب و روح و خضوع، مربوط به اعضای بدن است.

۱ فتحعلی خانی، محمد، آموزه های بنیادی علم اخلاق، ج ۱، ص ۱۲۶

۲ همان

۳ سوره بقره، آیه ۴۵

۴ کلینی رازی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، بیروت: دار صعب و دارالتعارف، ج ۴، ص ۶۳

۵ مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج ۱، ص ۹

اجر بزرگ اخروی که اقل آن بهشت جاوید است فائز آمدند و از افراد انسان ممتاز و مستثنی و از لوازم طبع مبری شدند گوارا باد بر ایشان فراغت و رفاهیت و سعادت دنیا و آخرت.^۱

در ادامه مبحث می توانیم به سوره دیگر مراجعه کنیم: (الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) آنان که چون به حادثه سخت و ناگواری دچار شوند (صبوری پیش گرفته و) گویند: ما به فرمان خدا آمده ایم و به سوی او رجوع خواهیم کرد).^۲

در آیه بالا منظور از کلمه الذین کلمه موصول صفت است برای صابرین که در آیه قبل ذکر شد و اصابت به معنی اصطکاک و برخورد دو چیز با یکدیگر است و مصیبت در اصطلاح عرف بلائی است که بر انسان وارد می‌گردد اگر چه به حسب معنی اولی مطلق شی اصابت کننده است ولی به حسب استعمال مکروهی است که بر انسان اصابت نماید و مراد از مصیبت در آیه شریفه مصائب پنج گانه است که در آیه قبل بیان شد و کانه خداوند مردم را نسبت به برخورد با مصائب دو دسته فرموده:

دسته اول که مورد بشارت و مشمول صلوات و رحمت پروردگارند صابرین میباشند که وقتی مصیبتی بر آنان وارد میشود کلمه استرجاع میگویند، و دسته دیگر که از مفهوم آیه معلوم می‌گردد کسانی هستند که در برخورد با مصائب بی‌صبری و بی‌تابی نموده و به کلمات نابجا و ناروا و کفر آمیز که کاشف از ضعف ایمان یا عدم آن است لب گشوده و البته اینان از مورد بشارت آیه بیرونند.^۳

(إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) ما از آن خدائیم؛ و به سوی او بازمی‌گردیم) اینکه جمله در اصطلاح کلمه استرجاع نامیده شده و مستحب است که انسان هنگام ورود مصیبتی به آن تکلم کند و معلوم است که مقصود تلقین معنی آن بنفس و تحقق به حقیقت آن است و معنی اینکه کلمه چنانچه مستفاد از اخبار است این است که انسان اقرار و اعتراف کند به اینکه مملوک پروردگار است و بداند که اختیار ملک با مالک است و هر گونه تصرفی بخواهد میکند که اینکه قسمت مفاد جمله اول است و مفاد جمله دوم اشاره بعدم بقاء دنیاست که انسان بداند اینکه دار دار ممر است و آنچه بحسب ظاهر هم مالک است بالاخره از او سلب خواهد شد و همه و همه بسوی مالک حقیقی که خداوند است بازگشت.^۴

حال می توان به فرمایش امام صادق (علیه السلام) توجه کرد، که فرمودند: (هرکس مصیبت خود را هرچند پس از گذشتن زمان آن به یاد آورده و بگوید: (همه از خداییم و به سوی او باز می‌گردیم و حمد و سپاس مخصوص

۱ ثقفی تهرانی، محمد، تفسیر روان جاوید، ج ۳، ص ۶۳ و ۶۴

۲ سوره بقره، آیه ۱۵۶

۳ طیب، سید عبدالحسین، اطیب البیان فی التفسیر القرآن، ج ۲، ص ۲۶۰

۴ همان

خداوند پروردگار جهانیان است. خدایا مرا به خاطر مصیبتم پاداش ده و چیزی را در عوض آن به من ارزانی دار)،
اجری همانند اجری که در ابتدای مصیبتش به او عطا شد، داده می شود.^۱

پیامدهای صبر در برخورد با مصائب

طبیعت زندگی دنیا این است که با موانع و مشکلات و آفات همراه می باشد. در مسیر انجام (بایدها) و (نبایدها) اغلب مشکلاتی است که اگر انسان از آنها نگذرد، به مقصد نمی رسد. در ضمن همیشه آفات و مصایبی در کمین نعمت هاست که باعث از دست دادن آنها می شود، مصایبی در اموال و انفس و عزیزان و دوستان و مواهب دیگر میشود.^۲ پیامدهای صبر در برخورد مصائبی را می توان به چند گروه تقسیم که عبارت اند از:

گروه اول، خداوند صابران را بشارت می دهد.^۳

گروه دوم، راه صبر را و اینکه چه صبری، صبر جمیل است خداوند به بندگان یاد می دهد.^۴

گروه سوم، خالق هستی علت واقعی که صبر را بر آدمی واجب می ساز بیان می کند.^۵

گروه چهارم، مردم هنگام مصیبت حالاتی همچون، جیغ و داد، بردبار و صبور، علاوه بر صبر، شکرگزارند.^۶

نتیجه گیری

آنچه که قرآن و روایات نسبت به آن دستور صبر داده اند، مساله ای الهی و اخلاقی و انسانی است، و امری است محبوب حق، و سزاوار اجر بزرگ و ثواب عظیمی است. صبر، عامل حفظ دین و نگاهبان انسان از بی میل شدن به حق و حقیقت، و عامل تقویت روح و روان، و حافظ انسان از افتادن در دام شیاطین جنی و انسی است.

در این تحقیق به این مسائل اشاره شده است که: اقسام صبر و پیامدهای آن از دیدگاه آیات و روایات ابتدا اقسام صبر که شامل صبر بر اطاعت از خدا، صبر از معصیت و صبر در برخورد با مصائب می شود و هر کدام از این اقسام در آیات و روایات مورد پژوهش قرار گرفته است.

انسان اگر در پیشامدها و حوادث تلخ و شیرین که غارتگر دین و ایمان است، و به هنگام طاعت و عبادت، و به وقت گناه و معصیت صبر کند، به این معنا که حوادث را هماهنگ با قواعد الهی تحمل کند، و برای نجات خود به دشمنان حق پناه نبرد، و به وقت طاعت و عبادت خود را در گردونه ی بندگی قرار دهد و مقاومت کند، و

۱ حر عاملی، محمد، وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۲۴۹

۲ آشتیانی، محمد رضا، اخلاق در قرآن، ص ۴۵۰

۳ عزیزی تهرانی، علی اصغر، اخلاق در نگاه علامه، ص ۲۸۵

۴ همان

۵ همان

۶ همان

زمان آماده شدن زمینه ی معصیت و گناه، تلخی گذشت از لذت ها را به دوش جان بردارد، به فرموده ی قرآن مجید مستحق صلوات و رحمت خداوند می شود.

فرضیه تحقیق این بود که؛ در نگاه اول صبر فقط بر زندگی مادی تاکید می کند اما بعد از مطالعه سوره های قرآنی و روایات معتبر روشن گردید که در زندگی معنوی نیز وجود دارد اگر انسان در برابر نفس سرکش و هوس ها و زرق و برق دنیا و جاذبه های گناه ایستادگی نکند و در راه شناخت خدا و اطاعت از فرمان او با مشکلات نجنگد، هر گز به جایی نمی رسد. انسان صابر بر خود مسلط است و آرامش خود را از طریق اظهار شکایت و رفتار اعتراض آمیز به دست نمی آورد، بلکه از راه های دیگری که رضایت خداوند در آن است آرامش خود را تامین می نماید.

بنابراین اقسام صبر و پیامدهای آن از دیدگاه آیات و روایات این نتایج به دست می آید که؛

۱_ اقسام صبر شامل؛ صبر بر اطاعت از خدا، صبر از معصیت و صبر در برخورد با مصائب می باشد.

۲_ صبر و نماز، دو نیرو در برابر مشکلات است.

۳_ منشا و سرچشمه صبر را از خداوند بدانیم، صبر از صفات انبیا و کلید بهشت است.

۴_ ایمان داشتن کافی نیست، مقصد و هدف از صبر را نیز رضایت الهی قرار دهیم که درجات بهشتیان با صبر سنجید می شود.

۶_ صابرین مورد بشارت و مشمول صلوات و رحمت پروردگارند می باشند.

۷- صابران هنگام مصیبت صبور و شکر گزارند، زیرا پیشامدهای ناگوار را به مصلحت خویش می داند.

منابع

۱. قرآن
۲. آشتیانی، محمد رضا، اخلاق در قرآن، قم؛ انتشارات علی بن ابی طالب، (۱۳۷۸)
۳. انصاریان، حسین، صبر از دیدگاه اسلام، قم، دارالعرفان، چ ۱، (۱۳۸۹ش)
۴. برازش، علیرضا، تفسیر اهل بیت علیه السلام، انتشارات امیر کبیر، تهران، (۱۳۶۳ش)
۵. ثقفی تهرانی، محمد، تفسیر روان جاوید، تهران، انتشارات برهان، (۱۳۹۸ش)
۶. جوهری، اسماعیل بن حماد، صحاح اللغة، لبنان، بیروت، (۱۹۸۴م)
۷. حر عاملی، محمد، وسائل الشیعه، قم، موسسه آل البيت لا حياء التراث، (۱۳۵۴ش)
۸. حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین، تفسیر اثنی عشری، تهران، انتشارات میقات، (۱۳۶۳ش)
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات فی غریب القرآن، قم، انتشارات صادق، (۱۳۸۸ش)
۱۰. زبیدی، مرتضی، تاج العروس، ج ۷، لبنان، بیروت، (۱۹۹۴م)
۱۱. طیب، سید عبدالحسین، اطیب البیان فی التفسیر القرآن، تهران، انتشارات اسلام، (۱۳۷۸ش)
۱۲. عزیزی تهرانی، علی اصغر، اخلاق در نگاه علامه، تهران، انتشارات دارالصادقین، چ ۱، (۱۳۷۹ش)
۱۳. فتحعلی خانی، محمد، آموزه های بنیادی علم اخلاق، قم، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی، (۱۳۷۹ش)
۱۴. فرید تنکابنی، مرتضی، اخلاق از دیدگاه قرآن و عترت، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، (۱۳۸۱ش)
۱۵. قرائتی، محسن، تفسیر نور، قم، موسسه در راه حق، (ش ۱۳۸۴)
۱۶. کاشانی، ملا فتح الله، منهج الصادقین، تهران، انتشارات کتاب فروشی و چاپخانه ی محمد حسن علمی، (۱۳۳۷ش)
۱۷. کلینی رازی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، بیروت، دار صعب و دارالتعارف، (۱۴۰۱ه.ق)
۱۸. مجلسی، محمد باقر، مشکات الانوار، قم، انتشارات مسجد مقدس جمکران، (۱۳۷۹ش)

۱۹. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، تهران، موسسه الوفاء، (۱۰۷۰ه.ق)

۲۰. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، مرکز نشر علامه مصطفوی، (۱۳۶۸ش)

۲۱. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم، انتشارات امام علی بن ابی طالب، (۱۳۸۴ش)